

OBRAZ SVETA V SLOVENSKÝCH KOLEDÁCH, VINŠOCH A VIANOČNÝCH HRÁCH

Juraj Hamar

V slovenskom hudobnom a slovesnom folklóre – vo vianočných a novoročných koledách, vinšoch a hrách ľudového divadla – tvoria celkom prirodzene tematické východisko sužety, toposy, metafory a symboly spojené s biblickými motívmi stvorenia sveta, rajskej záhrady (Starý zákon) a narodenia Ježiša Krista (Nový zákon). Východiskové biblické texty sú úzko spojené s následnou literárnou tradíciou, ale prechádzajú aj procesom folklorizácie. Výsledkom je bohatá metaforika, symbolika a topika slovesného folklóru, ktorú ľudová imaginácia prezentuje najmä prostredníctvom postáv (Boh ako demiurg, Adam a Eva ako prví ľudia, traja kráľi ako mudrci „od východu“ a ďalšie postavy), ďalej prostredníctvom konania týchto postáv (napr. stvorenie sveta, prvý hriech, vyhnanie z raja, putovanie za hviezdou) a napokon aj v obrazoch priestoru (napr. rajska záhrada, salaš, mesto Betlehem). Vo svojom príspevku by som sa chcel zamerať hlavne na topoanalýzu priestoru, teda na obraz biblického sveta (od jeho stvorenia až po narodenie Ježiša Krista), tak ako s ním pracuje ľudová imaginácia, ktorá ho reflektuje najmä v koledách, vinšoch a hrách ľudového divadla v období medzi vianočnými sviatkami a sviatkom Troch kráľov. Ako sa vo folklóre premieta tento starozákonný „stvoreny svet“ a ako naratívny priestor novozákonného sveta, teda priestor, pod ktorým rozumieme fyzicky existujúci svet (Ryanová 2010: 39), v ktorom sa pohybujú a žijú postavy z naratívu o historickej udalosti narodenia Ježiša Krista, a ako sa človek vo svete biblických príbehov identifikuje s týmto svetom, najmä v období vratného, sakrálneho času, v období reaktualizácie mýtického Pračasu (Eliade 1994: 49) stvorenia sveta a narodenia Ježiša Krista? V akých obrazoch sa prejavuje kresťanská kozmogónia, miesto narodenie Ježiša Krista, vzdialené exotické krajiny, ale aj vlastná žitá skúsenosť profánneho (najčastejšie pastorálneho) sveta v naratívnej štruktúre, metaforike a sémantike folklórnych diel?

V kalendárnom cykle slovenských vianočných a novoročných obyčajov sa stretávame s poetikou priestoru, ktorá sa v zásade realizuje na pozadí troch (geograficky, historicky i sémanticky) rozdielnych svetov.

Je to 1. *starozákonný (kozmogonický) svet*, 2. *novozákonný (historicko-geografický) svet* a 3. *pastorálny (profánný a folklorizovaný) svet*. Všetky tieto tri svety prešli procesom folklorizácie a udomácnili sa v domácom repertoári v podobe ustálenej metaforiky, archetypálnej typológie postáv, ustálených toposov i v sémantike sujetov.

1. Starozákonný (kozmogonický) svet reflektuje ľudová tradícia v podobe motívov z Prvej knihy Mojžišovej – Genezis: Stvorenia sveta; Druhá správa o stvorení; O raji; Boží príkaz; Stvorenie ženy; Pokušenie a pád; Odhalenie priestupku; Trest (*Biblia*, Stará zmluva 1991: 1–3). Na Slovensku bola ešte do polovice 20. storočia pomerne rozšírená hra o prvom hriechu a o vyhnaní prvých ľudí – Adama a Evy z raja. Išlo o obchôdzku chodenia s hadom (postavy Adama a Evy spolu s rekvizitou – drevenou rozľahovacou bábkou hada), ktorej základ tvorila pieseň *Išiel Pán Boh sám do raja*. Obyčajne dvaja chlapci – koledníci obchádzali domácnosti, pričom jeden z nich stvárňoval v jednoduchom preoblečení Evu a druhý niesol dreveného hada, s nastoknutým jablkom v papuli, ktorý „ponúkal“ Eve zakázané ovocie. Pritom spievali:

*Išiel Pán Boh sám do raja, stvoril Evu i Adama.
Postavil ich prostred raja, ukázal všetko od kraja.
Všetky stromy užívajte, len ten jeden vynechajte.
Ktorý stojí v prostred raji, bielym kvetom prekvitaji.
Urobil sa diabol hadom, zvedol Evu i s Adamom.
Na ty Eva, na to jabko, aké je to dobrô, sladkvo.
Dala Eva Adamovi ako svojmu manželovi.
Keď to oni okúsili, obidvaja prehrešili.
Poslal Boh anjela z neba, vyhnal Evu i Adama.
Dal im Pán Boh rýľ, motyčku, aj chlebíka po krajíčku.
Tu kopajte, tu orajte, chleba ťažko dorábajte.
Tak kopali, tak orali, chleba ťažko dorábali.
Po prvý rok trnie rástlo a po druhý žitko krásno.*

(Demo 1999: 191)

Obchôdzka s hadom existovala aj ako prólog k betlehemskej hre, pričom mala podobu hovorených dialógov (napr. v Nižných Ružbachoch):
Adam a Eva: *Ó, jak sme my tu šťastliví, kde nás dal Boh dobrotivý,
do raja toho krásneho a všetko dobro majúceho. Hľa, tu je bydllo*

i vtáčstvo, zver poľná, ryby, chrobáčstvo, tu stromy. kvety, zeliny a všetky dobré rastliny. Len jedným nás Boh zaviazal: ten strom okúsiť zakázal, na znak našej oddanosti a jeho vernej zbožnosti.

Had: *Evo, prečo vám Pán Boh zakázal z toho stromu ovocie užívať?*

Eva: *Pán Boh nám zakázal, aby sme nejedli a nepomreli.*

Had: *Ó, nebojte sa! Len jedzte, otvoria sa vám oči a budete múdri ako vaši bohovia!...*

Boh: *Adame, Adame, kde si? Adame, Adame, kde si?*

Adam: *Tu som pane! Skryl som sa, lebo som nahý.*

Boh: *A kto ti povedal, že si nahý? Azda si zo zakázaného stromu ovocie užíval?*

Adam: *Áno, Pane! Eva ma na to naviedla a jedol som.*

Boh: *Eva, prečo si to učinila?*

Eva: *Had ma na to naviedol a jedla som.*

Boh: *A ty, Adam, pretože si to učinil, budeš v potu tváre ťažko obrábať zem a na tvojich poliach sa bude rodiť bodľácie a trnie! A ty, Eva, pretože si to učinila, budeš v bolestiach rodiť tvoje detky! A ty, hade, pretože si to učinil, budeš sa plaziť po zemi, hltat' prach a oškliviť sa ľuďom!*

(Slivka 1994: 99 – 100)

Mimo repertoáru vianočných a novoročných kolied, vinšov, piesní a hier ľudového divadla nachádzame motívy stvorenia sveta a prvých ľudí napríklad vo svadobných vinšoch. V Kozárovciach prednáša staršia družica aj v súčasnosti¹ svadobčanom pred odchodom z nevestinho domu do kostola pomerne rozsiahly epický vinš o stvorení sveta:

Na počiatku sveta stvorev Boch ňebo, zem, ribi do voďi, vtáčstvo ňebeské, chóri aňjelske a naposled'i človeka velmo pekňiho, na svoj obraz podobňiho. Tu rad'ila sa Svetá Trojica akvo mu maju dat meno. Preto rozposlav Boch šti'roch aňjelov na šetki šti'ri straňi sveta. Aňjeli šli a meno mu najšli. Prví priňiesov písmeno á, druhí dé, tret'i á a štvrt'i em. A tak mu dali meno Adam. Po nalezeňi Adamovho mena Boch vojšov do raja a najšov tan Adama smutňiho, ňeveseliho. A píta sa ho Pán Boch: Adame,

1. Najmä pri svadobných obradoch reflektujúcich ľudové tradície, napr. ak sa vydáva/žení člen folklórnej skupiny, alebo ak domáci udržujú tradíciu odobierky v dome nevesty.

Adame, čo si takí smutní? Ach, Paňe a Bože moj, akože bi son ňimav bit smutní, keť každvo stvoreňia pár a pár, len ja sán bes párnici ostávan? Tu pust'ev Boch na Adama tuhi a slatki spánok a znova rad'i sa zo Svetov Trojicov. Zav bi mu s peťi kost', bola bi mu za podnož. Zav bi mu s hlavi těmeno, bola bi vivišená nad ňeho. A tak mu viňav z těla rebro a stvorev ženu menon Evu. Adame, Adame, stávaj a pozri čo veľa seba vidíš! Ach, Paňe a Bože moj, veť je to kost' s mojho těla vzatá a mňe za manželku datá. Tak kcen bit s ňov a s ňov sa aj řešit kcen!

(Hamar – Ivanič 2012: 121)

Zaujímavá je pieseň z Oravskej Polhory, ktorá paradoxne spája kresťanský mýtus o stvorení sveta s historickou autenticitou narodenia Krista. Ľudová imaginácia v tomto prípade nerešpektovala ako demiurga Boha, ale Krista, ktorý sa narodil do konkrétneho historického i geografického priestoru. Teda metaforicky bol tento svet stvorený až po narodení jeho tvorcu.

*Stala še radošć v maľučkej chvíli,
narodžil še Pon Jezus, narodžil še Pon Jezus
s Panni Marii.*

*A kedž še narodžil, cali šviat stvoržil,
slnce, mješonc, gviozdecki, slnce, mješonc, gviozdecki,
na šviat spuobjul.*

(Garaj 2002: 168)

2. Novozákonný (historicko-geografický) svet je spojený s naratívom o historickej udalosti narodenia Ježiša Krista v geograficky a historicky konkrétnom meste Betlehem (Biblia, Nová zmluva 1991: 1, 55). Ide o oblasť tzv. Blízkeho východu, presnejšie o podoblasť Levanta, ktorá predstavuje sýrsko-palestínsku oblasť s dnešným územím štátov Izrael, Palestína, Jordánsko, Sýria a Libanon. V praxi sa táto súvislosť prejavuje najmä v uvádzaní konkrétnych miest a oblastí v textoch piesní a hier ľudového divadla: *Zem Júdska*,² *Betlehem*,³ *Arábia*,⁴ *Libanon*,⁵ *Východ*,⁶ *Jordán*,⁷ *Galilea*⁸ a pod.

Známy je z tohto historického obdobia aj príbeh o hľadaní nocľahu pre tehotnú Máriu. Evanjelista Lukáš o ňom píše: „*Ked' tam boli, naplnili*

sa dni, aby porodila. I porodila svojho prvorodeného syna, ovinula Ho plienkami a uložila v jasliah, pretože nemali miesta v ubytovni.“ (Biblia, Nová zmluva 1991: 55) V ľudovom prostredí je táto téma spracovaná v piesňach o hľadaní nocľahu. Táto pieseň sa širila aj prostredníctvom kancionálov a letákových piesní (Frolcová 2012, Urbancová 2007). Žiadnu zmienku o konkrétnom mieste (napr. o meste Betlehem) v nej ale nenájdeme.

*Ked' Panenka Mária po svete chodila,
Synáčka Božieho v živote nosila.
Prišla ona, prišla do jedného mesta,
do jedného mesta, kde ju viedla cesta.*

*Prišla ona, prišla, k jednému kováču.
Kováču môj milý, dajže mi nocľahu.
Nocľahu ti nedám, vo dne, v noci kujem,
vo dne, v noci kujem, nič neoddychujem.*

*Kováču, kováču, čože to kujete,
ked' ma preto v dome neprenocujete?
Ach, kujem ja, kujem, tri železnie klíny,
čo budú pribíjať Krista Pána s nimi.*

*Ked' Panenka Mária tie slová slyšala,
od veľkého žiaľu odtiaľ pospiechala.
Prišla ona, prišla do jedného chlieva,
do jedného chlieva, kde vól, osol býva.*

(Pieseň zo Zuberca. Archív autora.
Interpet Richard Janoštin, december 2012)

2. „A ty, Betlehém, žem judsko, ty ňe ješ nojmňejšo miéndzy judskimi miastami.“ (Slivka 1991: 25)
3. „Zďaleka ved' ideme, novinu vám nesieme, čo sa stalo, prihodilo v meste Betleme.“ (Slivka 1991: 23)
4. „Ja som od Arabie kral', mam od slnka opálenú tvár.“ (Horváthová 1986: 121)
5. „Herodes: Oj, smrťka moja, neberže ma, neber! Vývediem ťa na horu Libanon a dam ti zlatu purpuru.“ (Slivka 1991: 30)
6. „Prišli tri králi od východu, klaňali sa tomuto rodu.“ (Horváthová 1986: 119)
7. „...pri potočku Jordaňe, aleluja, Zdravas Maria.“ (Krekovičová 1992: 94)
8. „Kaďe d'ievča pokopáva, gal'iejská ruža stáva.“ (Krekovičová 1992: 77)

Novozákonný svet a prostredie, kde sa narodil Ježiš Kristus, sa v ľudovej tradícii pripomína aj prostredníctvom konkrétnych postáv – Jozefa a Márie, kráľa Herodesa, cisára Augusta. Tie ľudová imaginácia obohatila napríklad o postavy anjelov a (najmä v ľudovom divadle) o infernálne postavy čertov a smrťky. V hrách ľudového divadla sú bohato zastúpené aj profánne postavy (generál, vojak, sluha, gazda, gazdiná...) a postavy vystavané na etnických stereotypoch (Žid, rabin, Cigán, Cigánka).

V oblasti Spišskej Magury boli frekventované hry o Herodesovi s motívmi proroctva o narodení Spasiteľa, historickou postavou kráľa Herodesa, s historickými udalosťami sčítania obyvateľstva (na pokyn cisára Augusta), vraždením detí a pod.

Herodes (vôjde, sadne na stolec): *A jo król'em Herodém nad calym panskim narodem.*

Žid: *Viés ty co, król'e Herodeše? Nesém či smutnom novine. V malém miastecku, v Betlehemie še miol narodžic nový krol' zydofski. Król' nad król'mi, pan nad pánmi – nad šičkimi ľudžmi.*

Herodes: *A cy jo juz ňebém król'em?*

Žid: *Ňeviem. Tak to jest napisane v proroctvař...: A ty, Betlehém, žém judsko, ty ňe ješ nojmňejšo miéndzy judskimi miastami. Z čebie povstane vojvodca, który bedže spravóvol ľud mój izraelski.*

Herodes: *A sluga!*

Vojak: *Na rozkaz króľa Heroda!*

Herodes: *Ič do Betlehéma i vymarňi šičkie džechi do dvóch rokóv!...*

Vojak (odchádza)... Vojak (prichádza): *Spelnil jef rozkaz.*

Smrť (blíži sa k Herodesovi): *Hodžilam, sukalam če po salym sviece, malem nezmarzla, jazem če tu, król'e Heroldže, znaľazla. Na rozkaz boski glove či zetném.*

Herodes: *Jesce mi dej zyč na sedem rokov.*

Smrť: *Ňic!...* (kosou z husieho krídla mu „odtne“ hlavu. Herodes padne na zem.)...

(Slivka 1991: 25–26).

3. Pastorálny (profánny a folklorizovaný) svet predstavuje do značnej miery folklorizovanú paralelu novozákonného príbehu o hviezde, ktorá sa zjavila trom mudrcom od východu, o narodení

Ježiša Krista, o klaňaní sa troch mudrcov a o obdarovaní Božieho syna. „*Kde je ten narodený kráľ židovský? Videli sme totiž Jeho hviezdu na východe a prišli sme sa Mu pokloniť.*“ (Biblia, Nová zmluva 1991: 1) Tú istú hviezdu, v ľudovom podaní, teda okrem mudrcov, zazreli podľa folklórnej tradície aj pastieri na salaši.

*Pašli pastyře voly na željonij dembrovy.
Jaňjul še im ukazal, do Betlema ič kozal.
Uoňi še go uľenkľi, na koľana pokľenkľi.
Spetač še go ňešmiel'i, gdže Boga hľadač miel'i.*

(Urbancová 2002: 168)

Podobne existuje aj paralela medzi darmi, ktoré Dieťaťku prinášajú traja králi (zlato, kadidlo a myrhu) a medzi poklonou a obdarovaním Ježiška pastiermi:

...

Fedor (predstúpi pred jasle): *I ja Fedorik, bystrý pacholík, oferujem ti také jabĺčko jako mé srdiečko. Vem sebe a hryz!*

Stacho (pred jasličkami): *A ja tebe oferujem hrozna za košíček, ešte k tomu medu hrnčiček, ešte k tomu takú klbásu, čo ťa trikrát ňou opášu: vem sebe a hryz!*

Bača (pred jasličkami): *A ja tebe oferujem takého barana, čo ho nezješ od večera do rána; k tomu ešte celú hrudu syra, aby teba vychovala tvoja matka milá: vem sebe a hryz!...*

(Horváthová 1986: 86)

Motívy spojené so zjavením hviezdy, ktorá zvestovala narodenie Ježiša Krista, poklonou a obdarovaním sa v ústnom podaní etablovali v dvoch základných podobách:

1. Obchôdzka troch kráľov (reprezentujú ju viaceré varianty chodenia troch kráľov, chodenia s hviezdou, alebo chodenia s belčovčíkom (kolískou) je sujetovo úzko spätá s novozákonným príbehom. K hlavným archetypálnym postavám patria postavy troch mudrcov – kráľov – Gašpara, Melichera a Baltazára (v rôznych regionálnych obmenách krstných mien, napr. Kasper, Marhel', Čierny kráľ), pričom postava

Baltazára má antropologické príznaky muža čiernej pleti, čo obyčajne zdôrazňuje aj líčenie jedného z koledníkov (začiernené líca, resp. celá tvár). V jednotlivých textoch piesní k obchôdzke troch kráľov je Baltazárova príslušnosť popisovaná ako „*od Arábie kráľ*“ (Horváthová 1986: 121), „*od slnka má spálenú tvár*“ (Slivka 1991: 21) a pod.

My trã králi prišli zme k vám, šťastã zdravã vinšovat vám.

Šťestã zdravã dlhie letã, mi zme prišli k vám zd'aleka.

Ďãlekã je cesta naša, do Betlema misel naša.

Mi zme hviezdu uvideli, to skrz Božuo narodení.

Ked' zme do Betlema prišli, Ježiška zme tam hned' našli.

A ti čierni s toho radu, ňevistrkuj na nãz bradu.

Baltazár (vystúpi dopredu, kľakne a spieva):

A jã čierni vistupujem, na vãz bradu vistrkujem.

Jã som toho ňie príčina, že mojã tvãr je opãlenã.

Slnko je drahuo kameni ot Kristovho narodení...

(Demo 1999: 244)

Ludové divadlo predstavuje okrem iného svojbytný znakový systém. Ide o synkretický tvar *par excellence*, v ktorom je okrem slova a hudby dôležitou zložkou aj výtvarný prejav. V prípade obchôdzky troch kráľov ho znakovo reprezentujú najmä odevné súčiastky (ozdobené kráľovské koruny z kartónu, niekedy dlhý plášť zahaľujúci odev) a spomínané líčenie. Skupinu archetypálnych postáv troch kráľov často dopĺňa aj antropomorfná postava anjela resp. pastiera s hviezdou (symbolická betlehemská hviezda z kartónu vystuženého drevenou, alebo drôtenou konštrukciou a vyzdobená farebným staniolom, alebo priesvitnou fóliou), ktorou sa môže pomocou jednoduchého mechanizmu otáčať.

2. *Betlehemské hry* sú typické značnou profanáciou biblického príbehu o zjavení hviezdy. Aj v nich vystupuje postava anjela – zvestovateľa, ktorý obyčajne ohlasuje domácim príchod koledníkov s betlehenskou hrou. Jeho neodmysliteľnou rekvizitou nie je hviezda, ale betlehem v podobe jasličiek, makety kostolíka, alebo aj celého malého skrinkového, resp. kazetového betlehema s antropomorfnými a zoomorfnými figúrkami, obyčajne vyrezanými z dreva, v duchu ikonografie drevených betlehemov.

Postavy troch kráľov-mudrcov v betlehemských hrách nahrádzajú postavy troch pastierov – valachov Fedora a Stacha, baču a starého (Kubo, Guba, Dido). Postáv môže byť aj viac a ich mená sa môžu na základe ustálených regionálnych podôb meniť (napríklad Stanko, Hrico, Agubert, Lacko, Drbči, Stachaj, Kubajko). Samotný status postáv – pastieri, valasi, bača – predurčuje trajektóriu diania v betlehemskej hre, ktorá je situovaná do pastorálneho prostredia života na salaši.

„Anjel (vstúpi prvý sám do izby, osvetlený betlehem položí na stôl a zaspieva):

Sem, sem, kresťane, k jasličkám Páne, sem pospiechajte, kráľa vítajte, neb sa narodil, ktorý žiadan byl, v meste Betleme, v tom tmavom chlieve.

Fedor (vojdúc kráča dokola, recitatívne): *I kto tu spieva? Či sú vtáčkovia, čiže žiačkovia? Ja neznám, kde som sa tu vzal. A snád' som z neba spadnul. Chodiac, blúdiac po betlehemských horách, fujaru som stratil; Kto by mi ju navrátil, draho bych mu zaplatil; dal bych mu tri turáky, k tomu deravý peták, čo by zaň nekúpil ani máčny mak. Ale nie to, milí páni. Keby iste vy vedeli, z jakého som rodu, posadili by ste ma ku vášmu stolu. Ja som z rodu kráľovského a zo stavu valašského; mám troch bratov, všetci sú mi radní páni: jeden chodí za kravami, druhý chodí za sviniami, tretí chodí popod múry, kole hady, žaby a kocúry. Lež moji milí páni, nemôžem sa tu dlho s vami zhovárať, musím k môjmu bratovi Stachovi pospiechať. (Zabúcha tri razy kyjakom na dvere.) I pod', pod' dnu, bratku Stachu! Bo som tu vo veľkom strachu.*

Stacho (vstupujúc): *Čo sa strachuješ, brat Fedore? Nie si zajačieho srdca, veď si rástol na hore! Ale ťa tu niekto hádam kyjom vyhasil, či ti vlk po Betlehemských horách ovce rozprášil?*

Fedor: *I nikto ma tu kyjom nevyhasil, ale mi vlk po betlehemských horách ovce rozprášil, vzal mi beránka, ovcu kudlatú, preto si zaspievam tu hľa tú: (spieva:) Ovce, moje ovce, nach vás pasie, kto chce; ja vás pásť nebudem, radšej na zboj pôjdem.*

Stacho: *Ale ťa tam povýša na úrad.*

Fedor: *Na jaký, hádam na slúžnodvorského pri stolici?*

Stacho: *Hádam nie; ale na vysokú šibenicu.*

Fedor: *I nechcem ti ju, čobys' mi ju i darmo dal. Bratku Stachu, nevidel si niekde nášho brata baču?*

Stacho (zatial' čo bača vchádza): *Hľa, tu sa ti vlečie, hrudu syra v cedidle si nesie.*

Bača (dokola recitatívne): *Ja som bača z Rimavskej Soboty, nenaučil som sa žiadnej roboty, foremä bučky, pničky preskakovať a švárne panenky milovať. Jedna ma zavolala do svetlice, dala sa mi objesť šošovice. Bol som tiež v takom lacnom kraji, kde holba vína po dukáte a bočka po peniazoch a tam som sa tak opil, že bych sa i teraz na zem potočil...“*

(Horváthová 1986: 82–83)

Betlehemske hry, ale aj vianočné vinše a koledy sú poznačené domácim, dôverne známym svetom. Tak sa v nich hovorí o konkrétnych, v regionálnom kontexte známych miestach: Gemerská Sobota, Rimavská Sobota, Budín, Kežmarok, Ľubovňa, Prešporok, Terchovský vrch, Tatry, Brezniansky dereš, Terchovská chasa, Magura, Dunaj a pod. Napríklad *Chodili zme po horách, po dolach, po zelenich Tatrach...* (Demo 1999: 226), *A jo, baca bez korbaca, z tej Gemerskej Soboty, ňenaučím ňe nijakej roboty...* (Slivka 1991: 48), *Jä som valach od Maguri, od betlehemskej čiernej hori...* (Demo 1999: 211).

Zaujímavosťou je, že domáce, dôverne známe pastorálne motívy (salaš, ovce, pastieri, bača, majer...) sú často projektované do prostredia krajiny v okolí mesta Betlehem, napríklad *Pri betlehemskej majire pásli ofce pastyre...* (Slivka 1991: 46), *...na betlémskom salaši pásli ofce valasi...* (Demo 1999: 121).

Všetky uvádzané „svety“, teda miesta, ktoré sa zjavujú v tradičných slovenských koledách, vinšoch a vianočných hrách, majú významný vplyv na ľudovú imagináciu. Podľa literárnej teoretičky Daniely Hodrovej môže dochádzať prostredníctvom procesov metaforizácie a mytologizácie, k posunom vnímania určitých miest. V tomto zmysle aj obrazy sveta v slovenských koledách, vinšoch a vianočných hrách môžu byť reflektované buď ako kulisa, obraz a znak sociálne charakterizovaného prostredia, alebo o tzv. hracia plocha resp. „poličko v hre“ a napokon ako metafora, alebo metonymia – ako časť či model mytologického prostredia (Hodrová 1997: 15). Práve spomínané tri svety nachádzame aj v naratívnej štruktúre vianočných kolied, vinšov a hier. Koledníci,

vinšovníci a jednotlivé postavy ľudového divadla pri svojich obchôdzkach prezentujú starozákonný príbeh o stvorení sveta, ako aj zvestovanie narodenia Ježiša Krista, a to v kontexte predstáv o rajskej záhrade, prvých ľudoch, ich hriechu, o vyhnaní z raja, ale aj v kontexte dôverne známeho, sociálne charakterizovaného, pastorálneho sveta – v príbehoch o zjavení sa „betlehemskej“ hviezdy, narodení Spasiteľa a misii troch kráľov. Hraciu plochu vyplňajú svojou hrou a dianím v scénickom priestore postavy v duchu archetypálnej štruktúry sujetu (samozrejme s príslušnou dávkou improvizácie a s lokálnymi, resp. regionálnymi príznakmi danej hry). Napokon mytologicky ponímaný priestor, ktorý koledníci sprítomňujú domácim v piesňach a hrách, obohacuje v procese folklorizácie danej témy aj bohatá metaforika a metonymia.

Samozrejme vnímanie sakrálneho priestoru v obrazoch stvorenia sveta i narodenia Ježiša Krista je pre náboženského človeka úzko späté aj s vnímaním sakrálneho času. Vianočné obdobie sprítomňuje a reaktualizuje mýty o stvorení sveta a o narodení Ježiša Krista a intenzita prežívania tohto obdobia je iná ako v období, kedy je človek ponorený do profánneho – empirického času mimo vianočných sviatkov. *„Náboženský človek cíti potrebu nořit se periodicky do tohto posvátného a nezničiteľného Času. Pro něho je to právě posvátný Čas, jímž je umožněn onen druhý, běžný čas, profánní trvání, v němž se odehrává celá lidská existence.“* (Eliade 1994: 62) Práve v tom spočíva fascinujúca dynamika ľudovej imaginácie. Tá vďaka prežívaniu sakrálneho času (s charakterom vratného času), ktorý sa u kresťanov zároveň prelína s cirkevným ročným cyklom (*annus ecclesiasticus*), znovu a znovu prináša prostredníctvom kolied, vinšov a hier ľudového divadla archetypálne motívy, postavy a prostredia s tak silnou estetickou a poetickou intenzitou. Práve v tom spočíva fascinujúca dynamika ľudovej imaginácie.

*Štúdiá vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA č. 1/0793/12 „Klasické estetické kategórie“ s podporou MŠVVaŠ SR.

Pramene a literatúra:

- Biblia. Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy*. 1991. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť.
- DEMO, Ondrej 1999: *Vianočné ľudové koledy, vinše a hry*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, Bratislava: Prebudená pieseň – združenie.
- ELIADE, Mircea 1994: *Posvätné a profánné*. Praha: Česká kresťanská akadémia.
- FEGLOVÁ, Viera 2008: *Šťastie, zdravie, pokoj svätý... alebo Vianoce na Slovensku*. Bratislava: Národné osvetové centrum.
- FROLCOVÁ, Věra 2012: Legenda o putovaní Panny Marie, zázračném uzdravení dítěte a kacířkováří v obradním zpěvu 19.–20. století jako fenomén středoevropského kulturního společenství. *Národopisná revue* 22, č. 3, s. 163–175.
- GARAJ, Bernard 2002: Vianočné piesne v gajdošskom repertoári na Slovensku. In: URBANCOVÁ, Hana 2002: *Vianoce a hudba*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV; Ister Science.
- HAMAR, Juraj – IVANIČ, Peter 2012: *Slovenská brána. Kultúrno-historický zemepis obcí Kozárovce a Rybník*. Bratislava: Slovenské centrum pre tradičnú kultúru.
- HODROVÁ, Daniela 1997: Paměť a proměny míst. Na okraj tematologie a topologie. In: HODROVÁ, Daniela et al.: *Poetika míst*. Praha: H&H.
- HORVÁTHOVÁ, Emília 1986: *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava: Tatran.
- KREKOVIČOVÁ, Eva 1992: *Slovenské koledy od Štedrého večera do Troch kráľov*. Bratislava: Práca.
- RYANOVÁ Marie-Laure 2010: Narativní prostor. *Aluze* 3, s. 38–46.
- SLIVKA, Martin 1991: *Zďaleka ideme, novinu nesieme*. Bratislava: AIA Centrum.
- SLIVKA, Martin 2002: *Slovenské ľudové divadlo*. Bratislava: Divadelný ústav.
- SLIVKA, Martin – SLIVKOVÁ, Oľga 1994: *Vianočné hry v Spišskej Magure*. Bratislava: Tália-Press.
- URBANCOVÁ, Hana 2002: Vianočné piesne medzi písomnou a ústnou tradíciou. In: URBANCOVÁ, Hana 2002: *Vianoce a hudba*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV; Ister Science.
- URBANCOVÁ, Hana 2007: *Mariánske legendy v ľudovom speve. Príspevok k typológii variačného procesu*. Bratislava: AEP.

A Reflection of the World in Slovak Carols, Wassails, and Christmas Plays

In the calendar cycle of Slovak Christmas and New Year's customs, we may come across special spatial poetics. Through folk imagination and the process of the folklorization of Biblical texts about the birth of Jesus Christ, this poetics is reflected in the image of characters, their behaviour, and a topoanalysis of three different worlds (which differ in geography, history, and semantics). These are: the world of the Old Testament (the cosmogonic world); the world of the New Testament (the historical and geographical world); and the pastoral world (the profane and folklore world). In the period of experiencing Christmas Holidays, the religious man enters sacred time as well sacred space, identifies with them, and makes them become present (re-actualized); in doing so, in his inner self he becomes part of them.

Key words: Reflection of the world; poetics of space; folk drama; topoanalysis; folk imagination; folklorization.

Přílohy:

*Betlehenci z Hornej Súče, 1978.
Foto Tibor Szabó.
Archív Centra pre tradičnú ľudovú kultúru.*

*Betlehenci z Kokavy nad Rimovicou, 1977.
Foto Tibor Szabó.
Archív Centra pre tradičnú ľudovú kultúru.*

